

DOPIS č. 12 (33)

Praha, 20. července 1978

Vážený a milý příteli,

přiznávám se Ti, že dnes – snad poprvé – se mi na Tvou otázku či spíše výzvu odpovídat vůbec nechce. Nikoli ovšem proto, že bych nechtěl přiznat její oprávněnost nebo aktuálnost. Nemůže být žádných pochyb o tom, že deset let je dostatečná doba k tomu, abychom získali potřebný odstup od událostí jara a léta r. 1968 a abychom se pokusili je lépe pochopit a posoudit. Zdá se mi však, že pro mnoho, snad pro většinu lidí ta poměrně dlouhá doba byla čímsi promarněným, ve vědomí spíše zasouvajícím a vytěsňujícím každou vzpomínku, a u některých zase až křečovitě lpějícím na některých dávno již vyčpělých a otřesených „jistotách“, které slouží jen jiným způsobem jako obrana proti otevřenému a nepředsudčnému zvážení a zhodnocení toho, co se tenkrát skutečně odehrávalo. Mám dojem, že tu pozoruhodnou a značně rozporuplnou dobu zakrývá dnes více než kdy jindy předtím záplava nejrůznějších závojų: závojų zapomnění, ale také zbožných lží – a ovšem zejména nenávisných pomluv a absurdních výmyslů. A když tomu tak je obecně, musím si nepochybně klást otázku, zda také můj vlastní pohled na tu dobu a mé vlastní hodnocení tehdejšího dění a usilování není přese všechnu svou odlišnost jen dalším takovým závojem, jen dalším jednostranným pohledem a zkreslujícím obrazem; přinejmenším si to jistě mnozí budou myslet. Mé hlavní obavy, resp. má hlavní nechuť však pramení z něčeho jiného. To, co si o r. 1968 myslím, nebude znamenat jen ostré odmítnutí oficiálně šířené verze o nebezpečí pravicového oportunismu a návratu kapitalismu; to jistě nikdo z trochu informovanějších a vážně myslících lidí nemůže brát jako seriózní verzi. Znamená to však odmítnutí pojetí mnohem důstojnějšího a atraktivnějšího, jak je předkládají tzv. exkomunisté, totiž pojetí o vnitřní blízkosti a snad i o genetické návaznosti dnešního eurokomunismu na tehdejší snahy obrodného procesu v Československu, vedeného československými komunisty. A v důsledku tohoto výchozího sporu je také mé hodnocení srpnové intervence podstatně odlišné jak od hodnocení exkomunistického, tak od všeobecně rozšířeného hodnocení celonárodního. Vyjádřit svůj názor a dostat se tak do pozice toho, kdo „vyběhl na palouček“ a stal se terčem kritiky ze všech stran, není jistě nic, co by člověk podnikal s potěšením. Rozhodl jsem se však překonat svou nechuť a pokusím se co nejotevřeněji a co nejupřímněji vyjádřit, jak se dívám na r. 1968 (a vůbec na vývoj druhé poloviny šedesátých let) a na zamýšlené i skutečné důsledky ozbrojené intervence v období následujícím. Nejsem historik, ale nejsem ani politik; jak historikové, tak politici budou mít asi nejvážnější námitky. Ale doufám, že nezůstanou jen u odmítání a že budou chtít alespoň trochu o věci uvažovat. Zatím budu ovšem své stanovisko formulovat jen předběžně v tomto svém dopise; časem je vypracuji lépe a předložím je širšímu okruhu.

Za měsíc tomu bude právě deset let, kdy ozbrojené jednotky pěti spojeneckých zemí vstoupily na území Československa, aby změnily a i v dalších letech ovlivňovaly vnitropolitický vývoj v naší zemi. Učinily tak bez souhlasu, bez vědomí a ovšem bez vyzvání jakéhokoliv orgánu, který by k tomu mohl být kompetentní. Učinily tak v rozporu se všeobecnými

mezinárodními normami a konkrétními závazky, v rozporu se svými závazky v rámci Varšavské smlouvy a v rozporu se závazky, které na sebe vzaly potom, totiž v Helsinkách. Je naprosto kuriózní, že všech pět států, které se účastnily vojenské intervence v Československu v srpnu 1968, podepsalo o sedm let později Závěrečný akt Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě a v něm takové formulace, jako že se ve svých vzájemných vztazích s jinými státy „zdrží hrozby silou a použití síly, namířených proti politické nezávislosti kteréhokoliv státu“. „Zúčastněné státy se v souladu s tímto principem zdrží jakéhokoliv činu, který představuje hrozbu silou nebo přímé či nepřímé použití síly proti jinému zúčastněnému státu. Stejně tak se zdrží jakéhokoli projevu síly, jehož cílem je přimět jiný zúčastněný stát k tomu, aby se vzdal plného uplatňování svých svrchovaných práv. Stejně tak se zdrží ve svých vzájemných vztazích jakýchkoli represálií s použitím síly. K žádné takové hrozbě silou nebo použití síly se nesáhne jako k prostředku urovnání sporů nebo otázek, které mohou vést ke sporům mezi nimi“. „Zúčastněné státy se bez ohledu na své vzájemné vztahy zdrží jakéhokoli přímého nebo nepřímého, individuálního nebo kolektivního vměšování do vnitřních i zahraničních záležitostí, které spadají do vnitřní pravomoci jiného zúčastněného státu. V souladu s tím se zdrží jakékoli formy ozbrojené intervence i hrozby takovou intervencí proti jinému zúčastněnému státu“. Přesto nedošlo zatím k nápravě toho, co podnikly o sedm let dříve v Československu.

Nicméně to je jenom jedna strana věci; existují i jiné. Vzpomínám si na švýcarské národní heslo, které neobyčejně dobře vystihuje i situaci v naší zemi v roce 1968. To heslo zní: „Hominum confusione et Dei providentia Helvetia regitur. (Švýcarsko je řízeno lidskou pomateností a božskou prozřetelností“). Budu mít ještě příležitost se k tomuto heslu vrátit v jiné souvislosti, ale o ozbrojené intervenci v srpnu 1968 nepochybně platí také. Vojenský zásah byl tehdy z mnoha důvodů nesmyslný a nejen v našem zájmu, ale zejména v zájmu Sovětského svazu, socialistického bloku a socialismu vůbec k němu nikdy nemělo dojít. Historikové budou o rozhodnutí jej podniknout mluvit jako o nešťastném a přímo katastrofálním. Tak jako vinou poválečné sovětské politiky (Stalinovy a Chruščovovy) došlo k rozkolu s Čínou, tak v důsledku ozbrojené intervence pěti států v Československu přešlo napětí mezi komunistickými stranami sovětského bloku a mezi západoevropskými komunistickými stranami v postupující rozkol. Kdyby budoucí nové sovětské politické vedení chtělo rozpory znovu překlenout a definitivnímu rozkolu zabránit, neobešlo by se bez vážné kritiky tehdejšího rozhodnutí intervenovat, bez distance od něho a bez praktických kroků k nápravě všech negativních důsledků tohoto zoufale nesmyslného podniku. Ale každá historická skutečnost je taková, jak na ni lidé dále reagují (to je ostatně jedna ze základních tézí mé filosofie, platící o každé skutečnosti vůbec; ale o tom snad raději jindy). Žádná historická událost nemůže být redukována na factum ve chvíli, kdy k ní dojde, nýbrž děje se ještě po dosti dlouhý čas následující. To, co se stalo 21. srpna 1968, není ještě ani dnes skončeno a děje se dál; a záleží to také a zejména na nás, kteří na to určitým způsobem reagujeme a ještě budeme reagovat. A záleží na nás, abychom v těchto svých reakcích i z té nejhorší události, i z toho největšího neštěstí vykřesali něco pozitivního. Jednou z těch světlých stránek mezi důsledky srpnové intervence je

povědomí blízkosti a sounáležitosti mezi určitou dosti početnou skupinou komunistů a (dnes) exkomunistů a mezi celou řadou skupin jiných (nezávislých socialistů, sociálních demokratů, ale i křesťanů atd. atd.). Sám jsem při nejrůznějších příležitostech spolupracoval s komunisty a zvláště vstupoval s nimi do rozhovoru již od konce 50. let; v roce 1968 se dialog dostával do vyšších obrátek, ale teprve intervence způsobila, že jsme se s komunisty (a převážnou většinou z nich) cítili jaksi na jedné lodi, že jsme měli dojem, že nám jsou některé základní a velmi důležité věci společné, že s nimi máme jednu řeč, že se s nimi můžeme a dovedeme domluvit, dohovorit, i když četné rozdíly zůstávají. To nebylo jen důsledkem toho, že pod vnějším tlakem jsme se my změnili, ale – na tom bych chtěl trvat – především proto, že se změnili oni. Charta 77 by nebyla prostě možná bez intervence pěti spojenců v srpnu 1968; nedovedu si představit, za jakých ještě jiných převratných okolností bychom se my, političtí a kulturní outsideri a občané druhého řádu, mohli setkat a sblížit, ba dokonce spřátelit se stranickými politickými prominenty bez onoho drastického, zdánlivě fatálně nesmyslného zásahu, který jako by zablokoval všechny naděje a perspektivy společenské a politické obrody národní společnosti. Porozumíme-li této výzvě a budeme-li jí naslouchat dost pozorně a s otevřeným srdcem i svědomím, pak se ona katastrofa může proměnit v požehnání a zdánlivá beznaděj se může proměnit v nezdolnou naději a novou perspektivu. Schema je ovšem velmi staré, ale po mém soudu osvědčené: když se stane něco hrozného, co nás hrozí téměř rozdrtit, je nutno na to pohlížet jako na trest, ne jako na záminku k pomstě a k odplatě. Abychom mohli přijmout něco zlého jako trest, musíme přestat hledat viníky jenom někde venku, jinde, ale musíme se tázat především po svých vlastních vinách. Komu se tato terminologie nelíbí, může si ji upravit po svém. Jde jen o to, aby schema zůstalo zachováno.

Ukážu věc na polednovém vývoji až do srpnového vstupu vojsk. Po mém soudu mají hodně pravdy ti, kteří kritizují postup Dubčekova vedení jako politicky naivní až diletantský. Myslím, že z čistě technicky politického hlediska bylo v polednové politice mnoho nedomyšleného a málo předvídatelného. Dubček sám i většina ostatních předních polednových politiků byli na jedné straně velmi váhaví, ale ne opatrní; dělali dojem, že nemají situaci v rukou (ačkoliv skutečná moc nikdy z jejich rukou nepřešla jinam), nechali se postrkovat událostmi, ale pokud jde o eventuální sovětskou intervenci, zdáli se být překvapivě bezstarostní. Protože však tuto „bezstarostnost“ je možné např. u Dubčeka doložit ještě v posledních dnech před intervencí, muselo by se u něho předpokládat příliš mnoho naivity a diletantismu. Po mém soudu je proto důvodné se domnívat, že Dubček považoval za důležitější něco jiného, než zabránit případné intervenci. Jsem nakloněn vidět, že brýlemi technické politiky viděný politický proces může vypadat jako nesmyslný a přímo absurdní, zatímco jako něco hluboce smysluplného se může naopak jevit na jiné rovině či v jiném kontextu. Ale ať už to byl (a snad i je) skutečně pohled Dubčekův či není, sám jsem přesvědčen, že pravý význam „československého jara“ nebyl a není v tom, čeho se politicky dosáhlo (toho bylo celkem málo a bylo to i před intervencí stále dost labilní a nezajištěné), ale čeho se dosáhlo v nahlédnutí věcí, tedy čeho se dosáhlo mravně a duchovně.

Politicky se nedalo mnoho dělat (a ostatně ani mnoho zkazit). Proto, trvám, je třeba „československé jaro“ posuzovat na prvním místě z jiných než politicko-technických aspektů. A to přesto, že motivy intervence byly převážně a možná výhradně mocensko-politické.

To, co říkám, není motivováno křečovitým úsilím za každou cenu zachránit nějaký hlubší význam, nějaké podstatné pozitivum tam, kde má každý před očima zjevný politický neúspěch a vlastně katastrofální porážku konkrétního politického úsilí. Nepřísahal jsem v r. 1968 na Dubčeka a nebyl jsem stoupcem jeho politiky, kterou jsem uvítal jen jako krok k uvolnění, umožňujícímu rovnoprávnou existenci ve společnosti i lidem, kteří nesdílejí jeho názory a jeho politické koncepty, ani jeho kulturní a myšlenkovou orientaci. Nesdílel jsem obrodné nadšení některých svých přátel, ale nerad jsem viděl zejména vyčkávání jiných. Až budeme mít víc klidu a času k důkladnému zhodnocení všeho toho, co se v r. 1968 dělo, nepochybně si obraz této pozoruhodné a pro budoucnost velmi významné chvíle národních dějin nakreslíme v ostřejších rysech a přesněji. Nejen po stránce politické, ale také po stránce duchovní a mravní lze jak politickým a kulturním vůdcům, tak národním reakcím mnohé vytýkat. Bylo už tenkrát a je i dnes možno kritizovat leccos, k čemu došlo a možná ještě víc k čemu nedošlo. Ale ve všem tom dění a jednání nelze vedle lidské zmatenosti nevidět hlubší smysl, který podstatně přesahoval a přesahuje lidské projekty, úmysly a přání. Zkrátka a jednoduše řečeno: kdyby byl postup Dubčekův a Dubčekova vedení v r. 1968 „rozumnější“, politicky „reálnější“, doma pevnější a vůči Moskvě opatrnější a možná kamuflovanější (anebo zase naopak vojensky pohotovější a o mezinárodní záštity dbalejší), nikdy by se byla nemohla situace vyvinout tak, aby se naráz objasnilo tolik věcí a aby naráz mohlo prohlédnout a také skutečně prohlédlo tolik lidí, kteří po dlouhé roky některé věci vidět neuměli a často nechtěli. A k tomu nazření bylo právě zapotřebí i oné protiprávní „mezinárodní pomoci spřátelených států“, která jen málo zakrývala svou povahu fakticky velmocenské, imperiální intervence. A bylo k tomu zapotřebí také oné takřka absolutní nepřipravenosti na ni, oné absence jakéhokoliv vojenského nebo i vojenskost jen připomínajícího odporu a také ovšem absence jakéhokoliv pokusu o pomoc odjinud. Tady nešlo o žádnou prokazatelnou národní kvalitu nebo superioritu politického vedení na naší straně: ta se ukázala ve světle dalších událostí jako dost nevalná a problematická. Tady vůbec málo šlo o nás a o naše československé kvality; tady šlo o pravdu. A já si opravdu nedovededu představit, že by se za jiných okolností a při jiném, jakkoli „lepší“ a „profesionálnější“ postupu vedoucích politiků mohla právě sama pravda ukázat a vyjevit lépe a plněji než právě tenkrát. Politikové mohou být frustrovaní, historikové a političtí komentátoři rozčarovaní, obyčejní lidé zklamaní a otrávení atd., ale filosofové a historici s filosofickým senzoriem mají a na dlouhou dobu budou mít důvod k obdivu, ano k nadšení. Podstata r. 1968 spočívá v tom, že byla vyjevena pravá povaha naší národní historie za posledních 20 (a vlastně 30) let před ním, že byla vyjevena podstatná struktura integrovanosti celého socialistického bloku, že byla napsána jedna z nedůležitějších, protože přehledných a souhrnně kritických stránek z dějin moderního socialismu a komunismu, že se ukázala hluboká rána v těle Evropy a dokonce v politické historii světa.

Stojíme-li za měsíc přede dnem desátého výročí kulminace tohoto dějství v němž se vyjevila pravda, aniž bychom byli s to tu pravdu plně vyslovit, neznamena to, že bychom nemohli a nesměli vyjádřit alespoň některá její aspekty. Mám za to, že důraz na to, že byla porušena naše státní suverenita, odvádí (přes svou oprávněnost) pozornost od okolností daleko podstatnějších. Stejně tak samu pokračující přítomnost sovětských vojsk na našem území (která měla být jen dočasná) nepovažuji za primárně důležitou. Historie ukázala, že v krizových situacích nemají tak malé státní celky, jakým je např. právě Československo, žádnou šanci na obhájení své samostatné existence. Už Palacký byl přesvědčen, že bez Rakouska nemůžeme obstát; Masaryk za světové války takřka do poslední chvíle chtěl zachovat Rakousko a pouze je federalizovat a politicky zmodernizovat; když byl postaven před aktuální nutnost prohlásit samostatnost československého státu, pohotově tak se svými politickými spolupracovníky učinil (ve Washingtonské deklaraci), ale krátce na to se pokusil svolat konferenci východoevropských národů (ovšem od Finska až po Řecko) a postavit základy velké konfederaci, která by se dovedla uhájit proti eventuálnímu útoku jak ze Západu, tak z Východu (z projektu se podařilo nakonec realizovat jen Malou dohodu). V bližší nebo vzdálenější budoucnosti musíme počítat s tím, že se začleníme do většího mocenského celku. Pokud jde o přirozené a přírodní podmínky, mohlo by nám začlenění do sovětského bloku otevřít nejednu vynikající perspektivu. Zkušenost posledních třiceti let však ukázala, že nám to fakticky přineslo zpomalení a vzrůst těžkopádnosti ekonomického vývoje, nemožnost spravovat své přírodní bohatství, neschopnost využívat výhod světových trhů a na druhé straně neschopnost se bránit nevýhodám, vyplývajícím z jejich vývoje, podstatné brzdění růstu životní úrovně, politováníhodnou regresi ve fungování politických struktur a celkový pokles politické úrovně občanského života, škodlivé a nejednou přímo katastrofální důsledky politické reglementace pro kulturní oblast atd. atd. Systém, který je v našich společnostech po desetiletí uplatňován, je mimo veškerou pochybnost ekonomicky inferiorní, politicky nepřijatelný a kulturně sterilní; socialismus a socialistický životní styl jím je diskreditován a realizace skutečně socialistické společnosti v něm má svou velkou překážku. Byla doba, kdy jsem byl (podobně jako mnozí jiní) přesvědčen, že šlo o přechodné období porevolučních zmatků, později pak o rovněž přechodné období překonávání zhoubných následků války. Dnes je zřejmé, že bez pronikavých a na kořen jdoucích společenských a politických proměn je tento systém odsouzen přinejmenším ke stagnaci. Zároveň však historické zatížení předrevolučním carismem a potom stalinismem vytvořilo vnitřně politickou situaci, která každý pokus o jakoukoliv reformu fatálně blokuje. Možná, že veliká státnická postava by si i v této těžké situaci ještě nějak geniálně poradila. Ale státníci nemají možnost v této situaci růst a nabývat zkušeností. Společnost tzv. reálného socialismu už není dynamická a proto – nezmění-li se ve své podstatě – nebude napříště určovat ani spoluurčovat budoucnost světa. (Leda její katastrofální složky). A tato politováníhodná skutečnost byla zvláště ostře exponována v srpnu 1968 a ve společenských, politických a kulturních důsledcích v naší zemi, k nimž vedla vojenská intervence proti pokusu o reformu.

Tvůj

Ladislav Hejdánek